

Министерство образования Республики Беларусь

Учреждение образования
«Белорусский государственный педагогический университет
имени Максима Танка»

Исторический факультет
Институт истории Национальной академии наук Беларуси

1917 ГОД В ИСТОРИЧЕСКИХ СУДЬБАХ НАРОДОВ БЕЛАРУСИ

*Материалы Международной научно-теоретической
конференции*

г. Минск, 22 декабря 2017 г.

Минск
БГПУ
2017

УДК 94(476)
ББК 63.3(4Бел)
Т936

Печатается по решению Совета исторического факультета БГПУ

Редколлегия:

кандидат исторических наук, доцент *А. В. Касович (отв. ред.)*;
кандидат исторических наук, доцент *С. П. Шупляк*;
кандидат исторических наук, доцент *А. А. Корзюк*

Рецензенты:

доктор исторических наук, профессор *А. П. Житко*,
доктор исторических наук, профессор *А. М. Лютый*

1917 год в исторических судьбах народов Беларуси : материалы
Т936 Международной научно-теоретической конференции, г. Минск, 22 декабря
2017 г. / Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка ; редкол.: А. В. Касович (отв. ред.)
[и др.] – Минск : БГПУ, 2017. – 252 с.
ISBN 978-985-541-414-9.

В сборнике представлены материалы исследований ученых Беларуси, России, Казахстана, Туркменистана, студентов, магистрантов, учащихся учреждений общего среднего образования, посвященные 100-летию Октябрьской революции.

Адресуется преподавателям, магистрантам и студентам вузов.

УДК 94(476)
ББК 63.3(4Бел)

ISBN 978-985-541-414-9

© Оформление. БГПУ, 2017

2. Папа Римский Александр VI Борджиа // Культурология [Электронный ресурс]. – 2017. – Режим доступа : <https://kulturologia.ru/blogs/250317/33927/>. – Дата доступа : 08.12.2017.

3. Ковальский, Я. В. Папы и папство / Я. В. Ковальский. – М. : Из-во полит. лит-ры, 1991. – 240 с.

ЗЯМЕЛЬНЫЯ КАНФІСКАЦЫІ І ПАДАТКОВАЯ ПАЛІТЫКА САМАДЗЯРЖАЎА ў ДАЧЫНЕННІ ДА ПАМЕСНАГА ДВАРАНСТВА БЕЛАРУСІ (1863–1914 гг.)

Жытко А. П., доктар гістарычных навук, прафесар, БДПУ, г. Мінск

На характар сацыяльна-эканамічных адносін у Заходнім краі значна паўплывалі вынікі паўстання 1863–1864 гг. Актыўны ўдзел у ім дваран-католікаў ча доўгія гады прадвызначыў палітыку самадзяржаўа да гэтай часткі рышэйшага саслоўя. Маёнткі асуджаных удзельнікаў паўстання падлягалі канфіскацыі, а высланых з краю па рашэнні адміністрацыі – секвестру. На падставе закону ад 10 снежня 1865 г. уладальнікі секвестраваных маёнткаў, як і ўсе асобы, высланыя з краю за ўдзел у паўстанні, павінны былі прадаць іх на працягу двух гадоў асобам рускага паходжання. Яны маглі і абмяняць іх на маёнткі, якія знаходзіліся на тэрыторыі рускіх губерняў [1].

Секвестраваныя маёнткі, якія не былі прададзены па добраахвотным пагадненні, прадаваліся ўладамі з публічных таргоў. У выпадку, калі таргі не адбываліся, то маёнткі пераходзілі ў казну з выплаты ўладальніку 5 % рэнты [2].

Для рускіх пакупнікоў секвестраваных маёнткаў прадстаўляліся значныя льготы. Так, калі такі маёнтак быў закладзены ў крэдытных установах альбо на ім ляжалі казённыя даўгі, то пакупніку давалася права ўзяць на сябе той ці іншы доўг у памеры, які не перавышаў ацэнаны кошт маёнтка. Пры гэтым ён абавязаны быў выплачваць першы па правілах, якія існавалі для крэдытных устаноў, а другі – на працягу 37 гадоў, уносячы 6 % штогод [2].

У пяці беларускіх павегах Віцебскай губ. было канфіскавана 17 маёнткаў (15 746 дзес. зямлі) і столькі ж секвестравана (31 136 дзес. зямлі) [3, л. 12–13; 4, с. 206–212]. У шасці павегах Гродзенскай губ. секвестру падлягалі 58 маёнткаў з агульнай плошчай зямлі ў 24 999 дзес. Усяго ж у 5 беларускіх губернях да казны адышло 256 канфіскаваных маёнткаў [5, с. 6–19; 6, л. 120], з якіх былі ўтвораны зямельныя дзялянкі ў 50–1000 дзес. для продажу іх асобам рускага паходжання, а таксама ў 20–50 дзес. – для раздачы рускім настаўнікам і вясковым пісарам [7, с. 212].

Для арганізацыі скупкі маёнткаў у 1866 г. было заснавана таварыства пакупнікоў маёнткаў у заходніх губернях з устаўным капіталам 5 млн руб. Перад ім была пастаўлена задача ўраўняць у Заходнім краі рускае замлеўладанне з мясцовым каталіцкім. Але справа практычна не рухалася, бо сярод асоб рускага паходжання амаль не знаходзілася жадаючых купляць землі з публічных таргоў. Таму секвестраваныя ма-

ёнці пераходзілі пад юрысдыкцыю Міністэрства дзяржаўных маёмасцей, якое прадавала іх на больш ільготных умовах без таргоў. Такім чынам міністэрства змагло прадаць 1 092 асобам казённай зямлі, фермаў і прыватных маёнткаў плошчай 516 200 дзес. [8, с. 117].

У 1875 г. Камітэт Міністраў прааналізаваў вопыт дзейнасці па ўкараненні рускага землеўладання і прыйшоў да несучышальных высноў. Ён вымушаны быў канстатаваць, што «маёнткі, набытыя рускімі, прыйшлі да заняпаду, таму што ўладальнікі часта мяняліся, весці гаспадарку самастойна не жадалі» [7, с. 213]. Пасля таго, як былі вычарпаны крыніцы льготнага распродажу зямель (канфіскаваныя, сямейныя, казённыя), Міністэрства дзяржаўных маёмасцей з 1887 г. перастала выдаваць пасведчанні на права атрымання льгот і пазык пры куплі зямлі ў Заходнім краі. Адначасова было скасавана і таварыства пакупнікоў маёнткаў [9].

На памесных дваран быў ускладзены кантрыбуцыйны збор у памеры 10 % даходу з іх маёнткаў. Дваране, якія валодалі дамамі ў гарадах, плацілі збор у 1 % ад іх вартасці [10, с. 296–297]. Як надзвычайная мера, гэты кантрыбуцыя першапачаткова ўводзілася для ўсіх мясцовых памешчыкаў, незалежна ад іх веравызнання. З самага пачатку рускія землеўладальнікі выказалі незадавальненне такой палітыкай. На што Віленскі генерал-губернатар М. Мураўёў адказаў, што гэтая мера – не тып накіравання, а адна з форм садзейнічання ўраду, які вымушаны магнаваць велізарныя сродкі на абарону прыхільнікаў Расіі ад мяцежнікаў [10, с. 299–300]. Але ўжо праз некалькі месяцаў царскія ўлады заўважылі варожыя адносіны рускіх памешчыкаў да нацыянальна-вызваленчага руху ў краі. У сувязь з такой пазіцыяй Заходні камітэт у ліпені 1863 г. знізіў кантрыбуцыйны збор з рускіх памешчыкаў да 2,5 %, а вясной 1864 г. поўнасцю вызваліў іх ад гэтай павіннасці [11, л. 217–221; 12, л. 276–278].

Для таго каб уявіць, у якім спадааным становішчы апынуліся дваране-католікі пасля ўвядзення кантрыбуцыйнага збору, звернемся да вынікаў падведзеных спецыяльнай камісіяй па даследаванні сельскай гаспадаркі ў Расіі. Так, камісія адзначыла, што ў Рэчыцкім павеце Мінскай губ. у аднаго буйнога землеўласніка раней утрымлівалася 20 тыс. ав. наж. Да 1869 г. усе яны былі вельмі танна прададзены на мяса, каб выплаціць кантрыбуцыю [13, с. 128]. Наогул жа ў 1869 г. дзесяціпрацэнтны збор з маёнткаў памешчыкаў у Віленскай губ. склаў 255 430 руб., Віцебскай – 143 600, Гродзенскай – 307 460, Мінскай – 281 380 і Магілёўскай – 129 800 руб. Такім чынам памешчыкі-католікі пяці паўночна-заходніх губерняў заплацілі 1 118 тыс. руб. [14, л. 9]. Акрамя гэтага, яны плацілі і звычайныя падаткі, як і рускія дваране: губернскія і земскія, дзяржаўныя пазямельныя, прыватныя дваранскія. Іх сума налічвалася з плошчы прыватнай зямлі і лесу. Памеры гэтых падаткаў уесь час павялічваліся. Калі ў 1866–1869 гг. землеўласнікі Чавускага і Горыцкага паветаў плацілі да 41/8 кап. з дзесяціны зямлі, то ў 1869 г. – 7 кап., а ў 1871 г. – 91/24 кап. У 1872 г. усе прыватныя землеўласнікі Віцебскай губ. плацілі падаткі па 16 кап. з дзесяціны, а для дваран губерні сярэдняга памеру падаткаў за 1872–1883 гг. склаў з дзесяціны прыватнай зямлі 21,3 кап. і лесу –

6,5 кап. За гэты ж час дваране-католікі з улікам 10 % збору плацілі адпаведна 35,7 кап. і 9,0 кап. [13, с. 162; 15, с. 289].

Акрамя гэтага, па распараджэнні Віленскага генерал-губернатара А. Патапава дваране рымска-каталіцкага веравызнання з 1866 г. павінны былі адбываць і натуральныя павіннасці, аднолькава як і сяляне. З 1842 г. на іх быў ускладзены і абавязак рамантаваць і будаваць праваслаўныя храмы. Цяпер жа дваране-католікі павінны былі выплачваць падатак на ўтрыманне праваслаўнага святарства. Гэтыя грошы ішлі на будаўніцтва ці ремонт дамоў папоў і дыяканаў, іх гаспадарчых памяшканняў [16, л. 149–166]. Так, памешчыкі Мінскай губ. у 1869 г. на гэтыя мэты заплацілі падатак у памеры 1,25 кап. з дзесяціны зямлі [13, с. 157]. Але, відаць, і ён паступова пачаў пічваўся. У 1872–1883 гг. дваране Віцебскай губ. выплачвалі на гэтыя мэты ўжо 2,3 кап. з дзесяціны прыдатнай зямлі і 0,6 кап. з дзесяціны лесу [15, с. 289].

У хуткім часе выявілася, што такая дыскрымінацыйная палітыка ў а, носіах да дваран Паўночна-Заходняга краю не прыносіла палітычных дывідэндаў царызму. Абвастраўся сепаратызм дваран-католікаў. У канцы 60-х гг. была створана спецыяльная камісія пры Міністэрстве фінансаў для перагляду кантрыбуцый. У сваіх рашэннях яна зыходзіла з жадання ўрада падкупіць частку дваран-католікаў і ў той жа час не паменшыць крыніц даходу дзяржаўнага казначэйства. Справа ў тым, што з сумы, атрыманай у выглядзе кантрыбуцый, у краі выдаваліся 50 % надбаўкі да жалавання рускім чыноўнікам, утрымліваліся жандарскія каманды і г. д. Адмова ад працэнтных збораў азначала ўскладанне гэтых мільённых выдаткаў на казну. Таму было вырашана паступова скарачаць зборы за кошт амяншэння колькасці тых памешчыкаў, якія даказалі сваю палітычную добрынадзейнасць [17; 18; 19, л. 13]. Так, у Мінскай губ. губернатар хадайнічаў аб вызваленні ад выплаты кантрыбуцый 131 памешчыка пад маркай іх поўнай палітычнай надзейнасці [20, с. 70].

Зразумела, усё гэта выкарыстоўвалася ў прапагандысцкіх мэтах, каб раскалоць адзіны апазіцыйны фронт дваран-католікаў. Гэта ж рабілася і пры вызваленні ад выплаты працэнтных збораў малалікіх груп памешчыкаў – псіхічна хворых, малалетніх сірот, афіцэраў-пенсіянераў па раненні, а таксама параненых пад час руска-турэцкай вайны [21, л. 3]. Так, у Сенненскім павеце Магілёўскай губ. па гэтым палажэнні было вызвалена ад кантрыбуцыі 14 маёнткаў з 165 [22, л. 4–17]. Начальнік краю прызнаваўся: «у такім выпадку «польскае насельніцтва пераконвалася, што тыя з яго асяродзя якіх аказаліся адданымі свайму доўгу і пралілі сваю кроў за цара і айчыну, не засталіся па-за ўвагай імператара» [20, с. 70].

Кантрыбуцыйны збор канчаткова быў скасаваны толькі ў 1897 г. [23], а падатак на падтрымку праваслаўнага духавенства так і застаўся. Пры раскладцы збораў на 1911–1913 гг. дваране-католікі Віленскай і Гродзенскай губерняў павінны былі ўнесці адпаведна 54 460 руб. і 49 160 руб. на падтрымку праваслаўнага духавенства. У той жа час саслоўныя ўнёскі дваран усіх канфесій (утрыманне канцэлярыі праддзвіццельей дваранства, членаў дэпутацкіх сходаў, дваранскіх апекаў і г. д.) склалі 38 834 руб.

у Віленскай губ. і 41 354 руб. у Гродзенскай губ. [24]. Такая палітыка царызму не магла не выклікаць незадаволення вышэйшага саслоўя рымска-каталіцкага веравызнання краю.

Такім чынам, пасля падаўлення паўстання 1863–1864 г. палітыка самадзяржаўя была накіравана на эканамічны падрыў памеснага дваранства рымска-каталіцкага веравызнання, што праявілася ў зямельных канфіскацыях, секвестры, кантрыбуцыйным і павышаных падатковых зборах.

Літаратура

1. Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗРИ). 2-е собр. – Т. 40. – Отд. 2. – № 42759.
2. ПСЗРИ. 2-е собр. – Т. 40. – Отд. 2. – № 42760.
3. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (г. Мінск) (далее – НГАБ), – Ф. 2502. Воп. 1. Спр. 104.
4. Памятная книжка Витебской губернии на 1866 год. – СПб., 1866. – Ч. 1. – 238 с.
5. Список именням Северо-Западного края, подлежащим обязательной продаже в 2-х годичный срок, на основании Высочайшего повеления 12 декабря 1865 года. I. По Гродненской губернии. – Вильна, 1866. – 121 с.
6. Расійскі дзяржаўны гістарычны архіў (далее – РДГА), – Ф. 1282. Воп. 1. Спр. 248.
7. Исторический обзор деятельности Комитета Министров. – СПб.: Государственная типография, 1902. – Т. 3. – Ч. I. – 258 с.
8. Рубакин, Н. А. Россия в цифрах. Опыт статистической характеристики сословно-классового состава населения русского государства / Н. А. Рубакин. – СПб.: Изд-во «Вестника знания» (В. В. Битнера), 1912. – 216 с.
9. ПСЗРИ. 3-е собр. – Т. 4. – № 14729 а.
10. Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края // Виленский временник. – Вильна, 1915. – Кн. VI.
11. РДГА. – Ф. 1267. Воп. 1. Спр. 26.
12. РДГА. – Ф. 1282. Воп. 1. Спр. 3142.
13. Доклад Высочайше утвержденной комиссии для исследования нынешнего положения сельского хозяйства и сельской производительности в России. Журналы Комиссии. – СПб.: Государственная типография, 1873. – Приложение. – 256 с.
14. НГАБ. – Ф. 295. Воп. 1. Спр. 1828.
15. Памятная книжка Витебской губернии на 1885 год. – Витебск: Губерн. тип., 1885. – Ч. 2. – 375 с.
16. НГАБ. – Ф. 32. Воп. 3. Спр. 141.
17. ПСЗРИ. 2-е собр. – Т. 44. – № 46807.
18. РДГА. – Ф. 1282. Воп. 3. Спр. 173.
19. РДГА. – Ф. 1283. Воп. 1. Спр. 41.
20. Самбук, С. М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX века / С. М. Самбук. – Минск: Наука и техника, 1980. – 223 с.

21. РДГА. – Ф. 908. Воп. 1. Спр. 476.
22. НГАБ. – Ф. 2001. Воп. 1. Спр. 1388.
23. ПСЗРИ. 3-е собр. – Т. 17. – № 13899.
24. ПСЗРИ. 3-е собр. – Т. 31. – Отд. 2. – № 35441. – Приложение.

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАЧЕСТВА В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVI в.

Кадира В. Н., кандидат исторических наук, БГПУ, г. Минск

В середине 90-х гг. XVI в. на территории Украины и Беларуси развернулось широкое движение крестьянства, мещанства и казачества. В большинстве имеющихся источников о борьбе крестьян и низов городского населения против феодально-крепостнического гнета иногда упоминается косвенно, что не позволяло выявлять даже общие черты тех событий. Украинское казачество, первые сведения о котором в исторических источниках упоминаются в конце XV в., было одним из социальных феноменов, рожденных существованием открытой степной границы между земледельческим населением Восточной Европы и кочевниками европейских степей.

Первым значительным элементом в историографии казачества была концепция В. Антоновича относительно формирования казачества. Именно он вывел эту проблему «на широкие и перспективные дорожки исторического исследования», а также «объяснил большой вклад общественного низов, а именно крестьянства, в формировании казаческой организации». Движение 1591–1596 гг. впервые были серьезно исследованы Антоновичем В. Б. по инициативе изданным «Актам о казаках». Ученый был убежден, «что главная причина казаческих восстаний состояла в нарушении польским правительством и шляхтой обычного их устройства с целью ввести польский порядок, основанный на шляхетстве» [1, с. 65].

В. Антонович подчеркивал «влияние крестьянства и общественных низов на формирование казачества», посвятил монографию деятельности С. Наливайко и казаков в 90-е гг. XVI в. В своей работе он приходит к выводу, что «военні підприємства християн вилились у звичайні грабіжні походи більших розмірів» [2, с. 82].

Л. Вишар критикует взгляд В. Антоновича на действия солдат из отряда С. Наливайко, которых сравнивают с обычными грабителями. Он считает, что «поддержка брацлавскими горожанами Наливайко с совместными усилиями организовать самоуправление под протекторатом казаков и без подчинения польской администрации» указывает на более глубокие политические планы Наливайко и его современников, нежели просто грабежи [3, с. 20]. В своей статье «Северин Наливайко и революционное движение брацлавских горожан» автор выделил оформление в последнем десятилетии XVI в. трех организационных форм казацкого движения. Это прежде всего запорожские казаки со своей Alma Mater – Сечью, мещанское казачество, которое формально было подчинено польско-литовскому управлению. Независимая военная

дружина Наливайко составляла третью казаческую формацию [4, с. 15]. В развитии «революционного движения» мещан автор выделяет два периода: доналивайковский (до 1594 г.) и наливайковский (1594 – 1596 гг.). Отмечается тот факт, что Брацлав «из давнейших времен был центром революционного движения, неудовлетворенного властью». Совместно с казаками Наливайко мещане в конце сентября 1594 г. разогнали местную шляхту и установили в Брацлаве «правдивое народоправие», которое существовало к весне 1595 г. Оно характеризуется в работе так же «республикой брацлавских мещан» [5, с. 17–20].

Это умозаключение, которое помогает глубже понять суть казаческого восстания 1591–1596 гг. и упростил тезис (особенно распространен в польской литературе) о грабительском характере казаческой деятельности, нашел полное подтверждение в современной разведке С. Лепявко, специально посвященной раскрытию понятия «казацкого хлеба» в последней трети XVI в. Поэтому местное население относилось к этому с пониманием [6, с. 154]. Также в его работе «Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні» можна сравнить оценку религиозного фактора в восстаниях К. Косинского и С. Наливайко. Хотя у нас нет правдивой информации о роли какого-нибудь религиозного элемента в первом казацком восстании под руководством К. Косинского (1591–1593). Ни национально-культурный, религиозный элемент не могли быть важными факторами в этом восстании, потому что религиозная ориентация казаков была очень туманной и неопределенной [7, с. 36]. П. Доманицкий в своей работе «Козаччина на переломі XVI – XVII ст. 1591–1603», указывает на вмешательство казачества в религиозную борьбу. После принятия Брестской унии 1596 г. один из ее инициаторов, униатский митрополит Ипатий Потий, назвал своих оппонентов с виленского православного братства «наливайковой ордой». Имелись ввиду виленские сторонники брата Северича – священника Демьяна Наливайко, но Потий связывал православных не только с именем одного из священников, а также с предводителем казаческого восстания, которого казнили поляки. Со временем понятие «наливайковцы» начали употребляться ко всем православным. Употребление этого термина стало началом традиции тесной связи первых казацких восстаний с делом защиты православной веры. Историю освящения православной иерархии исследовали в специальных работах П. Жукович, «Исторические обстоятельства, предшествовавшие восстановлению патриархом Феофаном западно-русской церковной иерархии», П. Орловский, «Участие запорожских казаков в восстановлении православной южно-русской церковной иерархии в 1620 г.» [8, с. 154]. Грушевский также отмечает случайный характер вмешательства в религиозную борьбу повстанцев под руководством Наливайко – это мнение в целом разделяют современные исследователи первых казацких восстаний [9, с. 75].

Ведь именно казачество и Запорожская Сечь были поставщиками для широких масс повстанцев, кадров умелых организаторов и руководителей отрядов (вспомним имена К. Косинского, Т. Федоровича и др.) [10, с. 235].